

DEME LÁSZLÓ

Negyven év múltán...

Napra pontosan negyven éve, 1965. október 22-én, és lényegében ugyanitt – Egerben, csak épp a városháza dísztermében – ültünk össze arra az eszmecsere-re, amely a magyar nyelv-tudomány, azon belül a nyelvművelés történetében „az egri kiejtési konferencia” néven rögzült. Így, az egyediségére utaló névelővel az elején. Akkor két teljes napon át – nem számolva bele a vitában részt vevőket – 39 előadó és felszólaló próbált képet adni hangzó beszédünk állapotáról; mégpedig nem csupán a tudomásul vevő rögzítésre törekedve – amit ma egy magát egyedül tudományosnak hirdető csoport idealizál –, hanem a diagnózisra épülő terapeutika kimunkálásának eltökélt szándékával. – Mai, fele idejű rendezvényünk programjába ennek szűk fele, 18 fő fért bele; de úgy tűnik, az akkorinak felét meghaladó közönség előtt.

Mint ott elhangzott bevezetőmben jeleztem: a hangzó beszéd vizsgálatának valójában nem az a konferenciánk adta az első lökést. Ott bemutattam: Szathmári Istvánnak egy nem teljes, de jellemző bibliográfiai összeállításában a kiejtés kérdéséről Kodály Zoltánnak „A magyar kiejtés romlásáról” címen 1937-ben közzétett „Riadója” előttről mindössze három cím szerénykedett e témáról; az ő felszólalásával kezdődő majdnem három évtizedben, 1965-ig, ez tizenháromszorosára nőtt, azaz negyven írásnak volt címszerűen is témája; nem szólva az időközben megszorodott tankönyvrészletekről, szónokképző előadásokról, tanfolyamokról, kiejtési versenyekről.

Nos: ezen adatoknak háttérül állításával becsülhetjük igazán az egykori – egyedítő értékű – határozott névelőt; persze nem a megrendezésnek mai szerény lehetőségét vetve össze az akkoriakkal, hanem a rendezvény utóhatását nézve. Ennek illusztrálásához Elekfi László és Wacha Imre vaskos szövegfonetikai kötetének végén kereshetünk bibliográfiai támpontot. Persze itt is csupán tájékoztató értékkel, a kötet tematikájának megfelelő válogatásban. De így is: a megközelítően 800 cikk- és könyvcím nagyjából hússzorosa az előző tanácskozásunkig összegyűlt 40-nek, és mintegy 270-szerese a Kodály előtti korszakban fellelt néhány-nak.

A konferencia anyagát tartalmazó, 1967-ben megjelent kiadvány szerkesztői bevezetőjének utolsó passzusában ez áll: „Tisztában vagyunk azzal, hogy ez a kötet csak elindítója mindannak a sokrétű tudományos és gyakorlati munkának, amely köznyelvi kiejtésünk vizsgálata és egységesítése, az értelmes, tiszta magyar beszéd elterjesztése területén még ránk vár.” A határozatok között pedig az utolsó így szólt: „A konferencia az említett határoza-

tok eredményes végrehajtása érdekében szükségesnek látja, hogy a Magyar Nyelvtudományi Társaság irányításával szűkebb körű bizottság jöjjön létre a kiejtés ügyének előmozdítására. A konferencia a bizottság tagjaiul Deme Lászlót, Lőrincze Lajost és Rácz Endrét javasolja.”

Az eltelt negyven év eredményeiről és – főleg – adósságáról a kijelölt három közül ma már egyedül én volnék számadásra készíthető helyzetben. „A magyar kiejtés kézikönyve”, amit akkor így emlegettünk, valóban nem készült el; előfűrészek, részlettanulmányok viszont nagy számban. Magam már a konferenciát megelőző időszakban több kézikönyv monografikus hangtanhangsúly-hanglejtés-szórend fejezetének szerzője voltam, ezért hárult rám az – akkor még névelővel ejtett és értett – konferenciát indító referátum elkészítésének megtisztelő terhe, majd a további munkálatok segítésének feladata. Tanúm az említett Elekfi–Wacha szerzőpáros bibliográfiája, hogy (akárha csupán mennyiségében nézve) alkotóan buzgólkodtam a szakirodalom gyarapításában.

Most mégsem a szakirodalmat állítanám számadásom középpontjába. Egy valóságosan és profilszerűen második konferenciának volna – egyébként fontos és hasznos – feladata, hogy kutató műhelyek és egyének autoreferátumokban bemutassák negyvenévi e tárgyú munkálkodásuk summázatát, kimutatva a további tennivalókat is. Mert teendők bizony vannak még, és – a normának a gondolatát is tagadók hangoskodásával szemben – mentális, morális, kulturális, nemzeti fontosságúak. Ennek bizonyítására a Nyelvtudományi Intézet fonetikai osztályának, a Bölcsészkar fonetikai tanszékének egymást váltó vezetői és munkatársaik sok hasznos eredményt halmoztak fel. Ezért egy-egy összegező – és a kiejtés, pontosabban: a hangzó beszéd kérdésére fókuszált – áttekintés segítené az elméleti kutatásoknak a gyakorlatban való hasznosítását. És más oldalon: számba kellene venni a versenyfelkészítő és szakkörvezető tanárok sok-sok gyakorlati tapasztalatát, megtermékenyítve a rendszer- és normakeresők munkáját.

Merthogy nem csupán a kutatásban halmozódnak az értékes tapasztalatok, részletfelismerések, hanem az oktatásban, a gyakorlati munkában is. Épp harmincöt éve, 1970-ben mutattam rá – „A kiejtés törvényeinek tanítása és tanulmányozása” címmel –, hogy a szabályok felismerésének legbővebb forrásvidéke a gyakorlati munka. Maradék perceimben tehát – ha csupán madártávlatból is –, arra szeretnék rávillantani, aminek sokféle részletét, megnyilvánulását ki-ki látja, láthatja, de nem bizonyos, hogy egészében képes átlátni. Pedig az indító konferencia határozata is egyenrangúan említi az iskolai kiejtési versenyeknek meg a rádió és televízió lehetőségeinek felhasználását, mellé téve a tudományos munka fontosságához a gyakorlatit.

Hogy a tudományos fórumok és az államigazgatási szervek hogyan tudtak volna „minél szélesebb hullámokban társadalmi közvéleményt teremte-

ni” beszédkultúránk ügyének felkarolására – mint ezt vitaindítómban sürgettem –, azt nem könnyű elképzelni. De a társadalom, a gyakorlat nem várta meg, hogy a szakma hozzá menjen: maga kereste meg a gyümölcsöző együttműködés lehetőségét. Az – akkor még névelős – egri kiejtési konferencia egyik buzgó – bár ott meg nem szólaló – hallgatójának, Péchy Blanka színművésznak, publicistának és volt kultúrdiplomátának, akkor már ötödik éve, 1960 óta feküdt a Művelődési Minisztériumban az az alapítólevele, amely – a példamutatóan beszélő színészek, rádiósok, televíziósok Kazinczy-díjjal való kitüntetése mellett – rendelkezett a középiskolások országos kiejtési versenyének évenként való megrendezéséről s a legjobbak jutalmazásáról.

Ennek történetét részletesen leírtam a Magyar Nyelvőrnek három egymást követő számában, 1988–89-ben; e hasonlattal jellemezve: Péchy Blanka mint kapitány elindult Nyugat-Indiába, és – felfedezte Amerikát. Mert aligha sejtette, s magam sem, az útnak szakmai, és Z. Szabó László sem, annak mozgalmi navigátoraként, hogy olyan mozgalom, sőt mozgalmak bölcsőjét ringatjuk, s benne az ifjúságnak egy olyan részét érintjük meg, amelyik a beszédkultúrán keresztül az érintkezésforma és a magatartás kultúráján át egy belső kulturáltság, a humanitás és az empátia életelvvé tételére törekszik.

Mert ami versengésnek indult, az általános nyereségbe torkollt. 1965-től kezdődően, helyi, majd regionális elődöntők után, a legjobb 62 versenyző a győri Kazinczy Gimnáziumban méri össze tudását, felkészültségét. Nekik a felkészülés során, felkészítő tanáraiknak a döntő keretében nyílik módjuk tapasztalatszerzésre, szakismereteik fejlesztésére, bővítésére. – Ám ez csak a kezdet volt.

Évek során ugyanis a középfokú iskolások száma a döntőkön megkétszereződött, minthogy különvált a gimnáziumi és a szakképzésbeli tanulók csoportja, de mindkettő az eredeti – 62 fős – létszámmal. Azután a Kazinczy nevében folyó kiejtési versengés kiterjedt a felsőoktatásban, elsősorban a pedagógusképzésben, majd az általános iskolák felső tagozatában tanulóakra is; és sikerült később bekapcsolni – ugyancsak piramisszerűen felmenő rendszerben – a szomszédos országokbeli magyar tannyelvű iskolák növendékeit is. Így a több száz döntős már a regionális elődöntőkön ezres nagyságrendű mezőnyből választódik ki, amely sokszor annyi tanulót mozgatott meg a legalsó fokon. – A Kazinczy-versenyek ihletésére, Sátoraljaújhely központtal, kialakult a középiskolások nyelvhasználati versenyformája is, hasonló népességgel és eredménnyel; mozgósítva a tanulók mellett a felkészítő tanárokat is. Szervezetileg valójában függetlenül, de jellegében és céljaiban hasonló módon és eredménnyel csatlakozik mindehhez a sokféle versmondó, szónoki és egyéb anyanyelvi versenyforma is.

Türelmetlenül várva, majd türelmét veszítve, Péchy Blanka elébe vágott a – nehéz feladatnak bizonyult – „kiejtési kézikönyv” elkészültének, és 1974-ben maga írt segédletet, „Beszélni nehéz!” címen, a kiejtés titkainak tanulmányozásához. A személyes hangvétellő, de a szakszerűsége nyelvész bevonásával ügyelő könyvecske hamarosan több kiadást megért. Egyik kurta részletében a szerző azt is felvázolta: hogyan segíthetné a rádió a helyes kiejtés tanításának s egyben tanulmányozásának ügyét. Illyés Gyula figyelemztetésére Kiss Kálmán, a Rádió akkori alelnöke, az irodalmi osztály vezetőjére, Dorogi Zsigmondra bízta a megvalósítást. Így indult el 1976-ban a Beszélni nehéz! című rádióműsor; Dorogi meghatározása szerint „a Magyar Rádió önkritikai műsora”, amely bevonta a problémák keresésébe és megoldásába a hallgatóságot is.

A kiejtési, de a nyelvhasználati versenymozgalom is, országos merítési bázisra támaszkodott, ám valójában iskolánként egy-egy vagy egy-két ígéretes növendékkal való foglalkozásra korlátozódott, mégpedig szezonális jelleggel, az évi egy versenyciklusra való felkészüléssel-felkészítéssel. A frissen indult rádióműsorhoz az első időben néhány igényes felnőtt csatlakozott; igaz: rendszeres, kéthetenkénti levelezés formájában. – Tömeghatásúvá akkor vált az új forma, amikor Z. Szabó László, a győri döntők lelkes szervezője, iskolájában szakkört alakított a rádiós feladatok közös feldolgozására, majd felhívására hamarosan kialakult a Beszélni nehéz! köröknek országos hálózata, immár ezreket vonva be a rendszeres részvételbe.

Ezeknek a külön-külön indult, de egyazon célt szolgáló akciósorozatoknak egy közös szervezetté egyesülése nyilvános közönségtalálkozókkal kezdődött, nyári anyanyelvi táborok szervezésével folytatódott, majd a Hazafias Népfront anyanyelvi szakkbizottságának megalakulásával központosult és intézményesült; s végül 1989-ben az Anyanyelvőpolók Szövetségévé formálódással érte el a szervezetté válást, e szóalaknak mindkét értelmében: szervezett lett, és szervezet lett. Bejegyzett tagjainak száma 2000 körül van, ezeknek felénél is több a fiatal, de tekintélyes a felnőttek létszáma is. Helyi csoportjait országos elnökség fogja össze, de formálódik köztük sok helyen a regionális együttműködés is.

Biztos háttérével, a tudományos kutatás eredményeivel szoros kapcsolatot tartva, így működik tömegmozgalomként – de azért mégis a „docendo discimus” elve alapján – a beszédművelés, ami tartalmában a nyelvűvelés része, hatásában a kommunikációs kultúra terméke és tényezője. Laikusmozgalom – egybeírva –, mert annál hatékonyabb, minél több kívűlebb álló aktivizálódik benne, ami nélkül a kutatás eredményes lehetne, de nem volna hatékony. Szükséges azonban – s ez a társadalom iránt felelősségérzettel bíró szakemberek irányító részvételét igényli – a tömegesség mellett a tudományos szakszerűség gondos őrzése is, nehogy a laikusmozgalom laikus moz-

galommá sekélyesedjék, különírva! Nem adhatunk tápot a kommunikációs kulturáltság iránti igény ellenzőinek, akik merész általánosítással utasítják el a szabályok keresésének és megtartásának még a gondolatát is.

Rövidre szabott időmben itt és most azokat a szétágazó – és szétszórt – mozzanatokot próbáltam felvillantani, amelyek publikációs jegyzékekben nem rögzültek, legföljebb rövid, ráutalások formájában csillannak meg; viszont a – Péchy Blanka megcélozta – „általános beszédkultúra megteremtése” számára nélkülözhetetlen kapcsolatteremtő közegként szolgálnak. Írott, nyomtatott formában nem lephetők fel, elszállnak az éterbe, megrekednek előadótermek falain belül; de széles körökhöz jutnak el így is, sokakat tájékoztatnak és befolyásolnak; fontos tényezői a közszellem formálásának, kölcsönkapcsolatot teremtve és tartva a nyelvhasználat spontán alakítói és tudatos figyelői között.

Mert teória és praxis, elmélet és gyakorlat szétválasztható éppen, akár értéksorba vagy épp szembe is állítható egymással; – csak akkor mindkettejük elveszíti értelmét is, talaját is.